

פרשת במדבר

הרב שמעון קליין

מבוא לחומש הפקודים

מבוא

היכן פוגשים את הרוחניות בעולם? היכן ייתכן מפגש עם א-להים? שאלה זו היא שאלת יסוד הנוגעת בקיום, בסולם הערכים, בתשתית התרבות ובאורח חייהם של בני אדם. אופייה של חברה נגזר במידה רבה מן התשובה שהיא מספקת לשאלה זו.

ביחידת לימוד זו תוצב השאלה לפתחם של שלושה חומשים - ויקרא במדבר ודברים. 'וראה זה פלא' - לכל אחד מן החומשים קיימת תשובה לשאלה זו, שונה משל חבריו. בבסיס הדברים עומדת השקפה, הרואה בחומש מרחב הניחן בסימני זיהוי ומאפיינים רוחניים וספרותיים. כמו בביטוי 'חן המקום על יושביו', משמש החומש כאכסניה ומקרין על המתרחש בו.

יחידת לימוד זו תפתח בעיסוק בשני חומשים - ויקרא ודברים. זה לעומת זה יועמדו השניים, יוצג הפער וגם ניסיון להבינו, להגדיר את השוני. תובנות תירקמנה, והן תשמשנה כמבוא, צעד ראשון בדרך אל ספר במדבר הנוכח בתווך.

היכן שוכן א-להים?

לכל יצירה ישנו יוצר, הנתון במקום ובהקשר בעת יצירתו. עמדת יוצר, היא גם עמדת צופה, והיא מקרינה במידה רבה על אופייה של היצירה. עובדה זו נכונה ביחס לכל אדם, וגם ביחס לנביא: "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" אומרים החכמים (סנהדרין פ"ט, ע"א), ומייחסים בכך משמעות לשאלה מיהו האדם הקולט את הנבואה, מהו עולמו ומהי עמדתו הרוחנית.

ומה בדבר א-להים? האם גם הוא מנבא ומתגלה בסגנונות שונים? אין צורך להרחיק ולדבר על החומשים כדי לראות חילופים ובחינות שונות של התגלות ה', שכן הן נוכחות כבר בבסיס שני הפרקים הראשונים בספר בראשית. בפרק הראשון מתואר א-להים כבורא, אומר, עושה, ללא שיוך למקום, גם ללא פעולות קונקרטיים המעידות על מעורבות¹. בפרק השני, לעומת זאת, הוא מתואר כמי

¹ ביטוי נאה לחוסר המעורבות הוא בצורתן של האמירות - המתארות תוצאה רצויה, שכמו נעשית מאליה, ללא נוכחות מלווה של א-להים: "וְהָיָה רִקְיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְהָיָה מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים: קָוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאָה הַיַּבְשָׁה וְהָיָה כֵן: וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים תִּדְשָׁא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשָׂה פְּרִי לְמִינוֹ אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ עַל הָאָרֶץ וְהָיָה כֵן: וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֵשָׂה... וְהָיָה

ששוכן בעולם, נתון בזמן ובמקום, ופועל בכלי המציאות: ממטיר, נופח באפיו של האדם, נוטע ומצמיח עצים בגן. צורה אחרונה זו, נוכחת באין-סוף מופעים במקרא, המתארים את א-להים כשוכן בתוך הקשר, נוכח בזמן ובמרחב³.

לצד זאת נטענת כאן טענה, המזהה את א-להים כמתייציב בכל אחד מן החומשים במקום אחר. המקום תואם, ובמידה רבה נגזר מהשלב הרוחני, המצב בו נתונים העם והעולם.

מֵאֲרַת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיָה לְאֵתֶת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים: וְהָיָה לְמֵאוֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ וְהָיָה כֵן: וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים יִשְׂרָאֵל הַמַּיִם שְׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ עַל פְּנֵי רִקְיעַ הַשָּׁמַיִם". (בראשית א', ג'-ד). כהמחשה: ניתן לתאר משפחה, בה אבי המשפחה יושב בראש השולחן ופוקד על בני ביתו - 'הי מלח'. הוראתו מתבצעת, והיא מתוארת במילים 'ויהי מלח'. אדם זה מורם מן הסובבים אותו, אינו מעורב ואינו קרוב לעולמם. בפרק זה מייעד א-להים את האדם ומברכו, שוב, מעמדה גבוהה, ללא קשר ובוודאי ללא הדדיות.

² "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' א-להים על הארץ... וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה: ויטע ה' א-להים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר: ויצמח ה' א-להים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ויעץ החיים בתוך הגן ויעץ הדעת טוב ורע" (בראשית ב', ה', ה'-ט).

³ בפתחה לספר שמות הוא מתואר כנוכח בגובהי מרומים: "וְהָיָה בַיָּמִים הַרְבִּיִּם הָהֵם וַיָּמָת מִלֶּךְ מִצְרַיִם וַיִּאֱנָחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעַקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל אֱ-לֹהִים מִן הָעֲבֹדָה" (שמות ב', כ"ג); לאחר מכן הוא יורד אל המציאות בדמות עמוד אש ועמוד ענן המלווים את העם בהליכתם במדבר: "וְהָיָה הַלֶּךְ לְפָנֵיהֶם יוֹמָם בְּעָמוֹד עָנָן לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ וַלַּיְלָה בְּעָמוֹד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לְלֶכֶת יוֹמָם וַלַּיְלָה: לֹא יָמִישׁ עָמוֹד הָעָנָן יוֹמָם וְעָמוֹד הָאֵשׁ לַיְלָה לְפָנֵי הָעָם (שמות י"ג, כ"ב-ב); על ההר הוא נגלה אל בני ישראל בדמות אש אוכלת: "וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל הָהָר וַיְכַסּוּ אֶת הָהָר: וַיִּשְׁפֹּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיְכַסְּהוּ הָעָנָן שְׁשֵׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי מִתּוֹךְ הָעָנָן: וּמִרְאָה כְּבוֹד ה' פָּאָשׁ אֲכָלֶת בְּרָאשׁ הָהָר לְעִינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות כ"ד, ט"ו-י"ז) ומאוחר יותר הוא בא אל המשכן: "וַיְכַסּוּ הָעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן: וְלֹא יָלַד מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עֲלָיו הָעָנָן וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן" (שמות מ', ל"ד-ה). בכל אחד מאלו, אדם המבקש לפגוש את א-להים יצטרך לבקש אותו במקום אחר.

לעומת זאת, ספר דברים מורכב כולו מדברי משה, וכמעט שאין בו דיבור ישיר של א-להים⁷. אדם שיחפש את א-להים בספר לא יוכל להיחשף אליו באופן ישיר. את אוזנו הוא יטה אל האיש שהיה קרוב אל א-להים יותר מכל אדם אחר, שמע את דברו, וכעת הוא נושא נאום, בו נוכח דבר א-להים כפי שהוא משתקף בעולמו של משה.

בדומה להזמנה המקופלת בפתיחה לספר ויקרא, גם פסוקי הפתיחה של ספר דברים מזמינים את הלומד להיכרות עם הנחות היסוד הרוחניות עליהן מושתת הספר: "אַלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּמִדְבַּר בְּעֵרְבָה מֹל סוּף... אַחַד עֶשֶׂר יוֹם מִחֶרֶב... וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׂתֵּי עֶשֶׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ... אַחֲרֵי הַכְּתוּבָה אֶת סִיחֹן... בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאַרְצָה מִזְרָאֵל מִשֵּׁה בְּאֶרֶץ אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאֹמֶר" (דברים א', א-ה). משה עומד לשאת נאום לכל ישראל, וכמבוא מתאר המקרא את ההקשרים הרבים בהם היה נתון - מקום, סיפור הדרך שהובילה אליו, ציון הזמן, המלחמות שקדמו לנאום, ושוב הקשר מקום. כל אלו עשויים לעצב נאום קשור וקשוב לאירועים ולהתרחשויות מהם צמח. בניגוד למפגש עם דבר ה' הרם ונישא שאינו תלוי זמן ומקום, דיבור משה מוקרן מההקשר בו הוא והעם נתונים, מעבד מחדש את שעבר, ומכין תורה ועם לקראת הכניסה לארץ העתיד.

לפער בין שני החומשים יש אין-ספור השלכות. 'דברים שרואים משם' ממרומי המבט הא-להי אשר באוהל מועד, 'לא רואים מכאן' - מזווית עינו של האיש משה, המביא את עצמו ואת עולמו בספר דברים. 'ודברים שרואים מכאן' - מזווית עינו של משה, עם פרספקטיבת ארבעים השנים בהם הנהיג את העם, ועם הבשלות אליה הגיע, 'לא רואים משם' - ממרומי המבט המזמין את האדם אל מעבר למחוזות ה'כאן והעכשיו'. הנושאים הנדונים בספרים הם אחרים, הנחות היסוד הרוחניות שונות, וגם פרשייה החוזרת על עצמה כאן וכאן עשויה ללבוש צורה ומשמעות חדשים.

ובחזרה אל השאלות בהן נפתח הלימוד: היכן פוגשים את הרוחניות בעולם? היכן פוגשים את א-להים? ספר ויקרא מזמין את האדם אל רוחניות הקודמת לעולם, אל תורה ואל ערכים שאינם משתנים⁸, אל ארץ ישראל שהיא ארצו

⁷ לאורך הספר מופיעים שלושה דיבורים קצרים של א-להים. האחד בפרק ל"א בדיבור א-להים אל משה (ל"א, "ד-כ"א), השני בהוראה למשה לעלות אל הר העברים ולמות שמה. השלישי - בשעה שמשה נמצא בהר העברים אומר לו א-להים - "וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֶאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לְאָמֹר לְיִרְעָד אֶתְנַנֶּה הָרְאִיתִיךָ בְּעֵינַיִךְ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר" (ל"ד, ד).

⁸ לאורך הספר מופיעים ציוויים ללא תיאורי ייחוס, וממילא אין פער בין ציווי למעשה. גם בשתי הפרשיות המתארות עשייה אנושית (סביב חנוכת המשכן, ומאוחר יותר בפרשת המגדף),

ערכים מסוימים מתעוררים לחיים, בעוד אחרים אינם מהווים נושא, ומבין אלו הולכת ונרקמת מערכת מושגים ושפה ייחודית לכל אחד מהחומשים. מעתה, שאלה כמו 'היכן יבקש האדם א-להים?' עשויה להניב תשובות שונות, בהתאם לחומש אליו היא הופנתה.

בין ויקרא לדברים

ספר ויקרא אוצר מתחילתו ועד סופו דיבורים של א-להים⁴. ביטוי מובהק לכך נמצא בפסוק הפותח את הספר: "וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר". א-להים קורא אל משה מאוהל מועד, ומכאן ועד סוף הספר יישמעו דיבוריו מאוהל מועד ומהר סיני (בפרשות האחרונות). מעניין הוא שיוכו של הדיבור - "מֵאֹהֶל מוֹעֵד", לא 'באוהל מועד'. מ"ם השימוש יוצרת שיוך מהותי, חותם המקום על הדיבור היוצא ממנו⁵.

בספר זה קיימת התעלמות שיטתית מציר הזמן ההיסטורי או הגיאוגרפי. ציון לתאריך יוצר קשר להתרחשות - דבר התרחש בזמן מסוים, בו הוא תלוי וממנו הוקרן. אילו היה ציון שכזה בספר ויקרא, הוא היה מתכחש למהותו של הספר - דבר א-להים לעולם מנקודת מוצא שאינה תלויה בזמן. במובן דומה, אין לאורך הספר ציון למקום חניית העם⁶. למעשה - המתחולל בו אינו תלוי זמן ומקום.

⁴ להוציא שתי פרשיות בהן ישנה התרחשות הכוללת פעולות או דיבורים של משה: פרשיית ימי המילואים והיום השמיני (פרקים ח'-י'), ופרשיית המקלל בפרק כ"ד.

⁵ שתי הערות ביחס לניסוח: בפתיחה הקריאה היא אנונימית "וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה", ורק בשלב שני מזוהה ה' בשמו "וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר". ההיגיון הפשוט אומר להיפך - ציונו של ה' הקורא בתחילה, ועל סמך זאת שתיקה בשלב שני. דומה שאלו הם פני הדברים: א-להים קורא למשה ויוצר מכוונות שלו לשמוע את דבר ה'. בשלב זה משה עדיין לא מכוון, שם ה' לא נזכר וגם לא משיוך אל אוהל מועד. לאחר הקריאה, משה כבר מכוון לשמוע, ממילא ה' נוכח בדיבור, המיוחס מעתה אל אוהל מועד. תיאור זה מעצים את הפער הקיים בין א-להים לבין משה. לא רק תוכן הדברים הוא א-להי, אלא גם עמדת התצפית והנחות היסוד הנגזרות ממנה - נצפות ממקום שהוא אינו מקומו של משה.

⁶ תיאור מקום חנייה אינו קיים, יחד עם זאת פעמיים משויך הדיבור אל הר סיני: בפרק ז', ל"ז-ל"ח ובפרק כ"ה, א'; כ"ז, ל"ד. במובן זה, הר סיני אינו עוד מקום מסוים כזה או אחר, שהרי זהו המקום בו עלה אדם אל 'מקומו של א-להים' בכדי להביא תורה לבני עמו. למעשה גם הדיבור אל משה 'מאוהל מועד' במהלך ספר זה, מתקיים למרגלות הר סיני, שהרי רק בשנה השנייה בחודש השני הם עוזבים את חנייתם בו (במדבר י', י"א-י"ב).

כעת, ניתן לבוא בשעריו של ספר במדבר הנמצא בתוֹך בין שני החומשים.

בשערי חומש במדבר

פסוקי הפתיחה לחומש הם סוג של מבוא. בטרם הכניסה אל סמטאותיו, מוצגים בפתחו עקרונות רוחניים ומערכת מושגים, כמו מושיטים יד ללומד ומרמזים לו דבר על הצפוי לו¹³:

”וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינִי בְּאֵהָל מוֹעֵד בְּאָחָד לְחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (במדבר א', א').”

החומש נפתח בדבר א-להים אל משה. פתיחה בפנייה שכזו אינה מובנת מאליה, והיא מופיעה בשני חומשים בלבד - ויקרא ובמדבר. בשניהם - הדיבור הא-להי בוקע ממקום הקודש, המבשר על עמדה גבוהה העומדת בבסיס הספר כולו.

לצד הדמיון קיים גם פער. בספר ויקרא נקרא משה מאוהל מועד, ואילו כאן מצוינים שני הקשרים נוספים: מקום במובנו הרחב: ”בְּמִדְבַר סִינִי”¹⁴, לאחריו - ”בְּאֵהָל מוֹעֵד”¹⁵ כהקשר ממוקד יותר, וגם תאריך - ”בְּאָחָד לְחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם”. בכל אחד מאלו מקופלת הזמנה¹⁶.

”בְּמִדְבַר סִינִי” - במקום בו נתון העם. המדבר שוכן מחוץ למקום יישוב, נטול חיכוך עם העולם שחוצה לו. הוא מזמן התרחשות פנימית בין העם לבין עצמו, בין העם לבין א-להיו. הזכרתו בפתח חומש, כמוה כהצבעה על השפעתו המכרעת על טיב האירועים הפוקדים את העם.

¹³ תופעה דומה נמצאת גם במשנה ובתלמוד. משנה הפותחת מסכת או פרק, וכן סוגיה פותחת, משמשים במידה רבה כמבוא. בהם יוצגו משוואות יסוד, עקרונות וערכים העומדים בבסיס המשניות או הסוגיות.

¹⁴ לא מקום חנייה מסוים, כי אם ציון כללי בשיוך למדבר.

¹⁵ בניגוד לספר ויקרא בו הקריאה היא 'מאוהל מועד', כאן הדיבור הוא 'באוהל מועד'. דומה שכך יתפרש ההבדל: בספר ויקרא אוהל מועד משמש כמקור, כמו אומר - זהו המסר היוצא מאוהל מועד. בספר במדבר ההקדמה של אוהל מועד רכה יותר, כמקום התוועדות בו מתקיים דיבורו של א-להים אל משה.

¹⁶ תיאורים אלו אינם מובנים מאליהם. לדוגמה - בספר ויקרא לא מצוינת נוכחות העם במדבר, על אף העובדה שהדיבור מתקיים בו (באותו מקום בו הוא מתקיים בפתיחה לספר במדבר). הסיבה: הנוכחות 'במדבר' היא אינה עובדה משמעותית בספר ויקרא, והיא כן עובדה משמעותית בספר במדבר, המוקדן מן המרחב המדברי בו מתרחשים האירועים.

של א-להים⁹, ואל עולם הנתון תחת אחריות א-להית ולא אנושית. בספר זה א-להים קרוב עד מאוד לא-להים המתואר בפרק א' בספר בראשית, הקודם לכול, הבורא את הכול. אשר על כן, בדבריו הוא מזמין את האדם אל מחוזות הנצח ואל יסודותיו של העולם.

ספר דברים מכין את העם לקראת המפגש עם הארץ. אל תורה הקשורה וקשובה אל החיים, וממילא משתנה יחד איתם¹⁰. אל ארץ הניתנת לו ועשויה להיות לארצו¹¹, בה יבנה, ייצור וגם ייטול אחריות על מעשה ידיו¹². מעל כל אלו - א-להים בספר זה אינו 'בורא העולם', כי אם ה'שוכן' המצפה שבני אדם ייבנו חיים ראויים, מכוונים ומדויקים. בתגובה למעשיהם הוא יהיה שם, יבוא וישרה את שכנתו ביניהם. בספר ויקרא קיימת תנועה לאחור, אל היסודות הא-להיים הקודמים לעולם, ואילו בספר דברים התנועה מכוונת אל העתיד, אל העשייה האנושית העשויה לזמן אליה את א-להים אשר יבחר וישרה שכנתו בה.

טורח הכתוב ומציין שוב ושוב את הנאמנות לציווי הא-להי: ”וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ” (ויקרא ח', ד'; ט'; י"ג, י"ז; ; כ"א; כ"ט; ט', י', ובווריאציות נוספות: ט', ו'; ז'; י'; כ"א; י', א'; י"ג; ט"ו; י"ח). בהתאמה, חריגה מהציווי גובה מחיר כבד מנדב ואביהוא, בהקריבם "אֵשׁ זָרָה אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֲתֶם” (ויקרא י', א'). כל אלו הם ביטויים להנחת יסוד סמויה העומדת בבסיס הספר - הנאמנות לדיבור הא-להי כפי שהוא.

9 השייכות של הארץ לא-להים, אוסרת על הרוכש בה קרקע לנהוג בה כמנהג בעלים: ”וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַר לְצַמְתָּת פִּי לִי הָאָרֶץ פִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אֲתֶם עַמְדִי” (ויקרא כ"ה, כ"ג).

10 כמו לדוגמה בפרשת המלך - ”כִּי תבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֵלֶיךָ לָקַח לְךָ וּירְשֶׁתָּה וְיִשְׁבַּתָּה בָּהּ וְאַמְרַתְּ אֲשִׁימָה עֲלֵי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתֶיךָ” (דברים י"ז, ד'). בקשת המלך ההיסטורית עשויה להתרחש כעבור דורות רבים. בעקבות תהליך היסטורי הכולל ביאה אל הארץ, נתינתה לעם, ירושתה, הישיבה בה - עשוי העם להתעורר ולהיחשף אל מצווה המציבה מודל חדש של מנהיגות.

11 בספר דברים מדבר משה על הארץ כמקום הניתן לעם ושייך לו: ”כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כָּף רַגְלְכֶם בּוֹ לְכֶם הִיא מִן הַמִּדְבָּר וְהִלְבְּנוֹן מִן הַנֶּהָר נֶהָר פְּרֵת וְעַד הַיָּם הָאֲחֵרוֹן יְהִי גְבֻלְכֶם” (דברים י"א, כ"ד); ”וְאַכְלַת וְשִׁבְעַת וּבְרַכְתָּ אֶת ה' אֵלֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לְךָ” (שם ח', י').

12 עמדה זו - של יצירת מסגרות ונטילת אחריות עליהן - נוכחת שוב ושוב בפרשיות ספר דברים. לדוגמה פרשת שופטים פותחת בחובת העמדה של מערכת משפט (ט"ז, י"ח-כ'), העמדת מנהיגות בפרשת המלך (י"ז, י"ד-כ'). שתי הפרשיות כתובות בלשון יחיד ומתייחסות אל העם כישות בעלת אחריות על המשפט ועל הממלכה. אחריות תוטל גם בהמשך בפרשת ערי מקלט (ט"ט, א'-ג'), בעגלה ערופה (כ"א, א'-ט') ובעוד.

למנות, המנוסחת כפקידה ("תפקדו"). פקידה משמעה ספירה, אלא שהיא מבטאת עמדה פנימית. פעמים שהוראתה היא במשמעות של גאולה ("פקד פקדתי אתכם", שמות ג', ט"ז), פעמים במשמעות של איש הפוקד אישה ("ויפקד שמשון את אשתו", שופטים ט"ו, א). פקידה כאן פירושה - החשבה והעצמה של היוצאים לצבא, המעמידים את שלד הקיום של העם.

"וְאַתְּכֶם יְהִי אִישׁ אִישׁ לְמִטָּה אִישׁ רֹאשׁ לְבֵית אָבִיתּוֹ הוּא" (פסוק ד').

פסוק זה משמש ככותרת לרשימת האנשים שעתידים ללוות את אירוע הפקידה. כעת הם מכונים 'ראשי בית אבותם', ובתום אזכור שמם, הם זוכים לתיאור הבא: "אלה קרואי העדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם" (פסוק ט"ז). שורה של ביטויים המעצימים את מעמדם של העומדים בראש המפקד.

מפקד מכונן

בפסוקים הבאים ממשיך הכתוב ומתאר את המפקד, כמו גם אירועים יזומים נוספים בתוך המחנה¹⁹. כותרת מתאימה להתרחשויות אלו היא - ארגון המחנה. ניתן לחשוב על אלו במובן של מידע מנהלי, מעין מרשם אוכלוסין העשוי לשרת את הציבור בהקשרים שונים. אך דומה שהסיפור כאן הוא אחר.

תחילה יש להקדים - אך שנה וחודש ימים עברו להם מיציאת העם ממצרים. איזה מקום תפש השיוך השבטי והמשפחתי עד כה? עד כמה אדם מן הישוב היה מודע לאלו? האם ידע להצביע על קרובי משפחתו, או על אילן היוחסין כמה דורות לאחור? המקרא שותק. במהלך ספר שמות ההתייחסות אל העם היא כאל קולקטיב, ודבר קיומם של שבטים או משפחות כמעט ואינו מהווה נושא²⁰. העם מסיים דורות של שיעבוד במצרים, ומסתבר שאנשים

"באהל מועד" - דיבור באוהל מועד כמוהו כהזמנה אל מקום הקודש, התוועדות עם א-להים המזמנת מבט רם ונישא. הבחירה להציבו לאחר ציון המדבר, מציבה את מקום העם בתשתית ואת 'אוהל מועד' ב'מעגל השני'.

"בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְאֶמְרָא - הַזְמַן מִיּוֹחַס לִיְצִיאַת מִצְרַיִם, כְּמוֹ מִצְבִּיעַ אֶל עֵבֶר הַתְּהַלִּיךְ שֶׁעֵבֶר עַל הָעַם הַחַל מִיְצִיאָתוֹ לְדֶרֶךְ וְעַד עֵתָה. הַמוֹעֵד - חֹדֶשׁ שְׁנִי וְשָׁנָה שְׁנִיָּה, מִצְבִּיעִים שְׁנִיָּהם אֶל שֵׁלֵב שְׁנִי, לֹא אֶל הָרֵאשִׁית; בִּיטוּי לְהַתְּפַחְתּוֹת וְלִהְבִּישָׁלָה הַמַּתְּחַלְלִים בַּסֵּפֶר זֶה.

בפסוק הבא - תוכן דיבורו של א-להים אל משה:

"שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אָבִיתָם בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגֻלְתָּם" (פסוק ב').

"שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - מיוחד הוא ניסוחה של ההוראה לספור. לשאת פירושו להגביה. "את ראש" - מייחס את ההגבהה לראש - הגבוה שבאיברים. צירופם לכלל הביטוי "שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ" משווה לפעולת הספירה ערך וחשיבות.

ארבעה מעגלים מתוארים כאן: "עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - הקולקטיב; "לְמִשְׁפַּחְתָּם" - שבט מורכב מכמה משפחות; "לְבֵית אָבִיתָם" - מעגל גרעיני יותר; "בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגֻלְתָּם" - הפרט הבודד. מבנה זה אינו פשוט, והיה מתבקש להפוך את הסדר - לאסוף את היחידים לכלל בתי אב, משפחות ולבסוף כלל העדה. המבנה המוצע פותח בקלל, בתמונה השלמה, ומתוכה נגזרות יחידות המשנה - עד ליחיד. כינוי היחיד כ'גולגולת' מעט תמוה, ומשמש צוהר לסיפור העמוק הנוכח במבנהו הפנימי של הספר¹⁷: נקודת מוצא הרואה את העם והכלל פנושא, ופחות את הפרט הבודד, שאינו ניצב במקום מרכזי בספר זה.

"מִבְּנֵי עֹשְׂרִים שָׁנָה וְיָמְעֵלָה כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצַבְּאֹתָם אֹתָהּ וְאֶהְרֶן" (פסוק ג').

גיל הנמנים הוא עשרים שנה, והוא קשור למעמדם כיוצאי צבא בישראל. מה מקופל בספירת המופקדים על הקיום ועל הביטחון, ובאי מניית האחרים¹⁸? שוב חוזר הריטואל המעמיד את המרחב הציבורי במרכז, וממילא נספר מי שמעמיד את קיום העם בהווה ובעבר. מעניינת ההוראה

¹⁷ מהו היחס בין הציון 'בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר', המתאר התייחסות אל שמות האנשים, לבין הציון 'לְגִלְגֻלְתָּם', המתאר ראשים או מספרים - ללא זהויות אישיות? דומה שהתשובה נעוצה בדיוק הניסוח 'בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת' - לא בשמות. קיימת התייחסות לעובדה שלכל אחד יש שם; יחד עם זאת מספר השמות הוא הנושא ואין בהם שימוש ישיר.

¹⁸ לא מדובר על היערכות למלחמה, וראיה לכך היא העובדה שהמניין 'מִבְּנֵי עֹשְׂרִים שָׁנָה וְיָמְעֵלָה' - כולל זקנים שכבר אינם כשירים לצאת למלחמה.

¹⁹ תיאור למניין העם בפועל (א', י"ז-מ"ז); התייחסות לשבט לוי שאינו נפקד, מקום חנייתם והפקדתם על משמרת משכן העדות (א', מ"ח-נ"ד); סידור השבטים "איש על מחנהו ואיש על דגלו לצבאתם" ומקומם של בני לוי אשר לא התפקדו בתוך בני ישראל (פרק ב'); תולדות אהרון ומשה, ובני לוי הנתונים לאהרון ולבניו מאת בני ישראל (ג', ה'-י'); הלויים הנתונים תחת הבכורים (ג', י"א-י"ג) מפקד הלויים, ומשמרת קהת, גרשון ומרי בנישאת המשכן במסע המחנות (פרקים ג' וד').

²⁰ פעם אחת בספר שמות, עוד לפני היציאה ממצרים, קיימת התייחסות למעמד 'ראשי בית אבותם'. הכתוב מפרט מי היו ראשי בית אבותם בשבטים ראובן ושמעון, כהקדמה לפירוט מקביל בשבט לוי - שבטם של משה ואהרון. מתיאור זה ניתן להסיק שלא מדובר על כאוס בתחום זה, יחד עם זאת ההתייחסות בו היא מצומצמת וללא הקשר מעשי.

זיהוי זה יותר משהוא מהווה תשובה לשאלה, הוא משמש כהזמנה, לבוא בשעריו של הספר ולנסות לזהות את המופע הייחודי שיש לא-להים בו. לבחון את המושג 'עם', כפי שהוא מוצג בפרקיו הראשונים של הספר - בסידור המחנה ובהיגיון הרוחני המשוקע בו. בנוסף, לבוא בשערי פרקיו האחרים, ולהבין - מה עובר על העם? מיהו א-להיו? ומה טיבה של ההתרחשות ביניהם.

בשורות הבאות תובא סקירה כללית למבנה הספר, תוך ניסיון להצביע באופן ראשוני על המוטיב המרכזי - העם וא-להיו.

שלושה חלקים לחומש במדבר

חלק ראשון: עשרת הפרקים הראשונים (א'-י') עוסקים בתיאור המחנה²³. תיאור מחנה ישראל - שמות הנשיאים, מנין העם, סדור השבטים "איש על מקנהו ואיש על דגלו"

23 וביתר פירוט: צווי למניין, שמות הנשיאים (א', א'-ט) - חשיבות לעם ולנשיאים העומדים בראשו; מניין העם (א', כ'-מ"ז) - גיל עשרים המגלים שייכות למימד הציבורי; 'את מטה לוי לא תפקד', תיאור למקום חנייתם ושמירתם את משמרת משכן העדות (א', מ"ח-נ"ד) - מיקום הלוויים ביחס לכלל העם; סידור השבטים "איש על מקנהו ואיש על דגלו" (ב') - דגל מהווה סימן לשבט, מגלם דבר במהותו; תולדות אהרון ומשה (ג', א'-ד') - תיאור התולדות במשפחת אהרון הכהן בהקשר ללוויים העומדים לפניו, ובהקשר רחב יותר של סידור המחנה; מפקד הלוויים, ומשמרת קהת גרשון ומררי בנשיאת המשכן במסע המחנות (ג', ה'-ד'); שלוח הטמאים אל מחוץ למחנה (ה', א'-ד') בהקשר לקדושת מחנה ישראל; קובץ מצוות (קרבן מעילה, סוטה וניזיר) הקשור כולו במעורבות א-להים בתוך מחנה ישראל; ברכת כהנים אל בני ישראל (ו', כ"ב-כ"ז) - "זה תברכו את בני ישראל אמור להם"; קרבנות הנשיאים (ז') - חנוכת המשכן בראי נשיאי ישראל, לא בראי עבודת הכהנים כפי שהיא מתוארת בספר ויקרא; בהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה ואירו שבעת הנרות (ח', א'-ד') - עבודת הכהנים במנורה מסמלת אור כלפי חוץ, בניגוד לעבודתם בספר ויקרא המתמקדת במזבח; קח את הלוויים (ח', ה'-כ"ו) - הלוויים תופסים מקום מרכזי בספר במדבר, בניגוד לכהנים המהווים את עיקרו של ספר ויקרא. הלוויים הם שלוחי בני ישראל: "ויבדד ה' אל משה לאמר: קח את הלוויים מתוך בני ישראל"; פסח ופסח שני (ט', א'-ד') - קרבן הפסח מקפל בתוכו את סיפור בחירת א-להים בעמו במצרים. פסח שני מגלם את התכללות הטמאים להיות חלק מבני ישראל "למה נגרע לביתי הקריב את קרבן ה' במעדו בתוך בני ישראל: סדרי המסע בהקשר לעמוד האש ועמוד הענן (ט', ט"ו-כ"ג) - נוכחות א-להים במחנה, שוכן בתוך בני ישראל; מסע המחנות בהקשר לחצוצרות, כי תבואו מלחמה (י', א'-י'); תחילת המסע (י', י"א-ל"ו); ונהי בנסע הארון (י', ל"ה-ל"ו) - מסע המחנה מתואר כמסע הארון, אות לנוכחות השוכן בקרב מחנה ישראל.

רבים לא הכירו את שיוכם המשפחתי, בוודאי שלא את אילן היוחסין הרחב שלהם. כך יתפרש התיאור הבא: "ויתילדו על משפחתם לבית אבתם במספר שמות מן עשרים שנה ומעלה לגלגלתם" (במדבר א', י"ח). התיילדות - כסוג של טקס בו זיהו וייחסו את המשפחות ובתי האב עד לרמת הפרט הבודד²¹. במילים אחרות - קודם לכן הייחוס לא היה ידוע, בוודאי לא משמעותי, וכעת הוא הופך לנושא שנוכחותו מכאן ואילך היא משמעותית ביותר.

פרקים אלו מספרים על ארגון מחדש של המחנה. מוקצה מקום מוגדר לכל שבט, משפחות מתאחדות וגם אוהלים השייכים לבית-אבות מוצבים זה לצד זה. בספר שמות תוארו מסעות וחניות של העם, ובפועל מדובר היה באוסף אנשים הנעים או חונים זה לצד זה, ללא סדר או מבנה וללא רקמות חיים קשורות ומחוברות. כעת, מבנה חברתי ורוחני חדש יוצא לדרך, והוא מייצר דינאמיקה, משפיע באופן מכריע על אופייה של החברה וסולם ערכיה. ערך מרכזי תתפוש מעתה העדה, המשפחה או בית האב, וגם השוכן - המוצב מעתה בליבו של המחנה.

שאלנו - היכן נוכח א-להים בכל אחד מן החומשים? כעת ניתן להצביע על התשובה הייחודית הקיימת בספר במדבר. לאורך הספר כולו מצביע א-להים על מחנה ישראל, על שבטי העם ומשפחותיו, מסעיו וחטאיו. כל אלו מקבלים כעת גובה ומשמעות חדשה. במקביל לזאת, א-להים מודיע - 'אני בא אל תוך המחנה'. מעתה - המבקש א-להים ימצאהו שם. כאמור, מיקום זה של א-להים מעמיד בסיס חדש לכל מה שעומד להתרחש בספר זה²².

21 בלשון חכמים במדרש: "ויתיחסו, וכן הוא אומר אלה תולדות השמים והארץ" (פסיקתא זוטרתא במדבר, ב', ע"א). כך הוא גם בתרגום יהונתן. כבר מעיר הרמב"ן במקום, על כך שביטוי זה - כמו גם שלבים נוספים בשיטת המפקד - לא התקיימו במפקד הנוסף בשנת הארבעים "כי במנין השני שהזכיר המשפחות לא אמר שם "ויתילדו" ולא הזכיר "במספר שמות לגלגלותם", כי מעת שחננו לדגליהם נבדלו השבטים זה מזה ונדעו המשפחות לאיזה שבט המה, ולא הוצרכו שם רק לדעת כמה משפחות בשבט, והמשפחה תמנה אנשיה לגלגלותם, לא במספר שמותם, ולכן לא הוצרך להיות נשיאים במנין ההוא". הרמב"ן מזהה אם כן את המפקד הראשון כמכונן את המסגרת השבטית והמשפחתית (בשונה מדברינו, הוא מצמצם זאת לרמה של דיווח ולא לרמה של בירור ומיפוי מחדש).

22 גילוי השוכן בספר זה אינו נמדד במונחים של ערכים נצחיים מוחלטים, אלא במידה שהוא מתגלה דרך עם ישראל. היחסים השונים בין חלקי העם, רצונותיו הטובים והרעים, התהליכים ההיסטוריים הפוקדים אותו, כולם הם גילוייו של א-להי ישראל. עיקרון רוחני זה מובע במקום אחר במילים "עם זו יצרת לי תהלתִי וְסִפְרִי" (ישעיהו מ"ג, כ"א).

הקיים בין המנהיגות לבין הדור העומד להיכנס אל הארץ. משה בן מאה ועשרים שנה, הזקנים ביותר מתקרבים לשישים (המיתה במדבר נגזרה על בני עשרים ומעלה). בניגוד למשברים בחלק הראשון, שנפתרים ביד ה' ומלווים במידת דין קשה, כעת מעורבותו של א-להים היא במשבר הראשון במי מריבה, ואט אט מתרחשים הפתרונות בכלי המציאות, כשא-להים פחות מעורב בהם. מעבר לכך - מדובר בדור העומד להיכנס לארץ, והמפגש שלו עם המציאות נוגע יותר בחיים. נוכחות משה ואהרון מייצרת סוג של ליווי, והתורה המתוארת בו עוסקת בבניית העם במובנים שונים - כהכנה לכניסתם אל הארץ, בהקשר למערכת היחסים בינם לבין עמי עבר הירדן המזרחי, ובמידה רבה - באינטראקציה בין הדורות.

החומש שבתון

מהו התהליך המתקיים בין שלושת החומשים? נחזור שוב לזיהוי היחס שבין ספר ויקרא לבין ספר דברים. הבנתו תשמש סוג של מבוא לספר במדבר.

בספר ויקרא הארץ היא ארצו של א-להים, בספר דברים היא ארצו של העם. כיצד מתיישבת סתירה זה?

בדרך אל תשובה, נזמין עצמנו למרחב חי, תלת מימדי. נדמיין לעצמנו שאלה דומה בין הורים וילדים. לילד יש חדר בבית הוריו, החדר מוגדר כחדרו, וכך הוא מתייחס אליו.

במועד, כקרבנות ציבור המביאים לידי ביטוי את ערכו (כ"ח-כ"ט); נדרים בתוך המשפחה - מבנה המשפחה (ל'); נקמה במדין - סוג של התמודדות עם השבר הגדול שאירע לעם במפגש עם בנות מואב ומדין (ל"א); נחלת בני גד ובני ראובן בעבר הירדן (ל"ב); תיאור המסעות והחניות של העם - התהליך שעבר על העם (ל"ג); שיוך נחלות לשבטים (סוף ל"ג, ל"ד); ערי הלויים וערי המקלט (ל"ה); השלכות שהיו לבקשת בנות צלופחד בראי השבטים (ל"ו).

27 הפתיחה לחלק זה: "וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מְדַבְּרֵי צֶן בַּחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקִדְשׁ וַתָּמַת שָׁם מֵרִים וַתִּקְבְּר שָׁם" (במדבר כ', א'). הביטוי 'כל העדה' עשוי להתפרש כציון לעובדה שמתו כל מתי המדבר. תיאורו של חלל באורך של 38 שנה נזכר בספר דברים: "וַהֲיָמִים אֲשֶׁר הִלְכְּנוּ מִקְדָּשׁ בְּרַגְעַ עַד אֲשֶׁר עָבְרָנוּ אֶת נַחַל זָרְד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד תָּם כָּל הַדּוֹר אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקְרֵב הַמִּחְנֶה פָּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם: וְגַם יָד ה' הָיְתָה בָּם לְהַמֵּם מִקְרֵב הַמִּחְנֶה עַד תָּמָם: וַיְהִי כְאֲשֶׁר תָּמּוּ כָּל אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה לְמוֹת מִקְרֵב הָעָם: וַיְדַבֵּר ה' אֵלַי לֵאמֹר" (דברים ב', י"ד). וכה מובא במדרש (מכילתא דרבי ישמעאל בא, א'): "ר' עקיבא אומר לאמר צא ואמור להם שבזכותם הוא מדבר עמי שכל שלשים ושמונה שנה שהיה כועס על ישראל לא היה מדבר עמו שנא' ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למוות מקרב המחנה וידבר ה' אלי לאמר (דברים ב, ט"ו-י"ז)... ולא עם משה בלבד היה מדבר בזכות ישראל אלא עם הנביאים כולם לא דבר אלא בזכות ישראל".

ועוד. ציור אוטופי למיקום הראוי לחלקי העם השונים ולאינטראקציה ביניהם. במרכז המחנה ניצב המשכן, אות וסימן למיקומו של השוכן בספר זה - בעומק החיים הישראליים. חתימת חלק זה היא במילים - "וַיְהִי בְּנִסְעַ הָאָרֶץ וַיֵּאמֶר מֹשֶׁה קוֹמָה ה' וַיַּפְצוּ אֲבִיבִיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאִיךָ מִפְּנֵיךָ" (י, ל"ה). המקרא מתאר את היציאה לדרך בהצבעה על הארון, ובדברי משה - 'קומה ה'. מסע השכינה הוא מסע המחנה²⁴.

חלק שני: תשעה פרקים (י"א-י"ט)²⁵ בהם נקודת המוצא היא היציאה לדרך. מעבר מעיסוק בסידור המחנה, המהווה רק סוג של מחשבה לקראת התנועה, אל עולם המעשה. עם תחילת התנועה מתגלע שבר בעם, הם מתאוננים. גם משה מתלונן על המסע הכבד. האוטופיה נשברת. הועמדה תשתית גבוהה, שלא נשענה על המציאות, הכלל תפש בה מקום, תמונות גדולות הושתנו על תפישה אידיאלית ולא על עולמם הטבעי של בני האדם.

אין בחלק זה מענה למורכבות החיים, לכוחות ולממדים רבים המתעוררים עם היציאה לדרך. היבט נוסף לשברים קשור למקומו של היחיד בספר זה. לא עליו נשען הבניין, ובמובן זה הוא משמש כשורה תחתונה, לא כנקודת מוצא. בהתאמה - "עַל פִּי ה' יִחְנֶנוּ וְעַל פִּי ה' יִסְעוּ" (ט', כ"ג) - לא העם בוחר את דרכו, כי אם א-להים; אות להתנהלות שאינה נשענת על תנועות החיים הטבעיות. עוד יש לציין את המעורבות הגדולה של א-להים בפתרון המשברים (שוב ושוב משה נופל על פניו ומצפה למעורבות של א-להים. המשברים המתוארים בחלק זה של הספר מסתיימים בכי רע, כמו מעידים על מענה שהוא מחוץ לגבולות הגזרה הרוחניים העומדים בבסיס ספר זה).

חלק שלישי: כ"ס-כ"ז - מתרחש בשנת הארבעים, לאחר שמתו מתי המדבר²⁷. חטא משה ואהרון מהווה ביטוי לפער

²⁴ גם חז"ל ראו בפסוק זה חתימה של יחידה, ייתכן שאף התורה נתנה לכך ביטוי מיוחד בצורת אותיות נון הפוכות, ראה בבלי שבת קט"ז.

²⁵ פירוט המשברים: העם כמתאוננים, קברות התאוה - (י"א); מרים ואהרון מדברים במשה, ה' מתערב, צרעת מרים (י"ב); חטא התרים את הארץ (י"ג-י"ד); המקושש וסקילתו על ידי העם (ט"ו, ל"ב-ל"ו); חטא ומשבר קרח ועדתו, המגיפה, אהרון ובניו נושאים את עוון המקדש (ט"ז-י"ח).

²⁶ מות מרים, חטא משה ואהרון במי מריבה, העימות שנמנע עם אדום, מות אהרון (כ'); שורה של עימותים ומפגשים עם עמים אחרים: מלחמה בכנעני יושב הנגב, (נחש הנחושת), שירת 'עלי באר', העימות עם סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן - כיבוש עבר הירדן המזרחי (כ"א); בלק בן ציפור ובלעם בן בעור (כ"ב-כ"ד); זנות עם בנות מואב, מענה משה, קנאת פנחס (כ"ה); מפקד העם בעקבות השבר (כ"ו); פרשת הנחלות, בנות צלפחד מבקשות נחלה, סמיכת יהושע למנהיג (כ"ז); עולת תמיד, קרבנות מוסף

וספג בבית הוריו. בספר זה א-להים כמעט אינו מדבר באופן ישיר, ובעובדה זו משוקע במידה רבה עומק הסיפור. האיש משה מדבר, ודבריו משקפים את דבר א-להים כפי שהוא נתפש בכליו של אדם. לא מקרי הוא תיאורו כיושב בשמים³⁰. גם לא מקרי הוא תיאורו בעמדת הבחור שוב ושוב, להשרות או שלא להשרות את שכינתו בתוכם³¹.

ומה מקומו של ספר במדבר?

מהו התהליך המאפשר מעבר מעמדת האמת הצרופה בה א-להים הוא הריבון, אל מרחב החיים בו העם מתבגר, בוחר ונוטל אחריות? שוב ניעזר במשל הבן והאב. קודם שייַתבע הבן לענות על השאלה - 'מה הוא רוצה', או 'מה הוא בוחר', עליו לעבור תהליך של העצמה. לא רק הבנה - מה נכון, אלא גיבוש זהות אישית, משפחתית, חברתית וערכית.

הדרך אל הבגרות הרוחנית עוברת בספר במדבר. בספר זה נישא ראש העם כלפי מעלה, רואה בעצמו כמי שסיפורו של א-להים בעולם עובר דרכו.³²

³⁰ יפה הוא הניסוח בפרשת ביכורים בו האדם מדבר על 'פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִתְּתָה לִי ה', ומיד אחר כך פונה אל ה' היושב בשמים: "הַשְּׂקִיפָה מִמַּעַן קִדְשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבְרַךְ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִתְּתָה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּנוּ אַרְצָה זָבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (דברים כ"ו, י'; ט"ו).

³¹ כשלושים פעם מתואר א-להים כ'בוחר' בספר דברים, ואף לא פעם אחת בספר ויקרא. א-להים בוחר בעמו, בוחר במקום להשרות שכינתו בו, בוחר במלך. הבחירה מגלמת עמדה פנימית - בחירת הלב לאהבה את עמו, בחירת הלב להשרות שכינתו במקום שבני אדם הכינו לו או בחירת הלב לאשר את מינויו של המלך על ידי העם. ביטוי מובהק לעובדה שהבחירה במקום פירושה בחירה להשרות שכינה, ולא הצבעה או קביעה ביחס למעמדה של ירושלים, עולה מן התיאור הבא: "וַיֵּרָא ה' אֶל שְׁלֹמֹה בַּלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ וּבְחַרְתִּי בְּמָקוֹם הַזֶּה לִּי לְבַיִת זְבַח... וְעָתָה בְּחַרְתִּי וְהִקְדַּשְׁתִּי אֶת הַבַּיִת הַזֶּה לְהִיטֵן שְׁמִי שָׁם עַד עוֹלָם וְהָיוּ עֵינֵי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים (דברי הימים ב' ז', י"ב; ט"ז). הבחירה הא-להית במקום המקדש, אינה בימי דוד גם לא בשלבים שקדמו לבניית הבית על ידי שלמה. רק לאחר כל אלו, במעמד חנוכת המקדש, מגיעה עת הבחירה הא-להית בבית אשר נבנה, לבוא, לשכון בו ולהקדישו. במובנה הרחב מקופלת בה הבחירה לבוא ולשכון במערכת החיים שנבנתה על ידי בני אדם.

³² בניגוד לספר ויקרא בו הזמן והמקום אינם לווונטיים, ובניגוד לספר דברים שבפתיחתו זמן ומקום אובייקטיביים, ספר במדבר פותח בתיאור מקום, אך לא המקום חשוב, אלא העובדה כי הוא מקומו של העם. פותח בתיאור זמן, אך הזמן איננו אובייקטיבי אלא יחסי לאירועים שעברו על העם עצמו (יחסית ליציאתם ממצרים).

אינו מאפשר להיכנס אליו ללא רשות ומעצב אותו כאוות נפשו.

ויהי היום, והילד יוצא מחדרו עם מיטה על גבו. לשאלת הוריו 'מה זאת?', הוא יענה - 'ל"ג בעומר קרב, והחלטתי להקדיש את מיטתי לכבודו של יום'. להגנתו יטען שהמיטה היא מיטתו, כפי שהחדר הוא חדרו. מנגד טוענים הוריו - 'החדר הוא חדרינו, המיטה היא מיטתנו - מאז ומעולם'.

המפתח להבנה מצוי בהגדרה הבאה - ברור לגמרי שהבית הוא של ההורים. הם רכשו אותו והם הריבון המשפטי עליו. לצד זאת - הם בחרו לפנות לבנם מקום, להפקיד בידיו סמכות וגם אחריות בתפקודי היום-יום. פינוי מקום זה יוצר חלל המאפשר לו חיים עצמאיים, פרטיות המאפשרת צמיחה והתפתחות²⁸.

השאלה אם כן - האם החדר הוא של ההורים או של הבן תלויה בשאלה קודמת - באיזה מגרש מתנהל הדיון. אם הדיון הוא משפטי, אזי החדר שייך להורים; אם הנושא הוא התנהגותי, הוויית החיים המתחוללת בו - הרי שהם פינוי מקום, ובמובן זה החדר הוא חדרו של הבן.

ובחזרה לנמשל: הסיפור הכפול - הנוכח בשני הספרים, מספר את סיפורה של השותפות בין א-להים לבין עמו. המרחב המצוי ברשות א-לוהים מתואר בספר ויקרא, האמת הצרופה, כפי שהיא משתקפת מנקודת מבט א-להית גבוהה ונצחית. אמת זו אינה יכולה להתקיים לבדה, כפי שחוק ומשפט המעמיד את החדר כחדרו של האב - אינו יכול להתקיים לבדו. לצד זאת קיים מרחב נוסף אליו מתייחס ספר דברים - 'מרחב הקיום של הבן'. העם נכנס לארצו, יורש, בונה ורוקם הוויית חיים. 'כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ פֶּה רְגְלְכֶם בּוֹ לְכֶם יְהִי הוֹפֵךְ לְהִיטֵן עֵיקְרוֹן יִסוּד הַמֵּאֲפֵשֶׁר רִיבֹנוֹת, שְׁלִיטָה וְאַחֲרִיּוֹת בְּמֵרָחֵב. בְּמֵרָחֵב זֶה אֶלֶּהִים מִפְּנֵי מָקוֹם, וְנוֹכַחְתּוֹ הַבְּסִיסִית אֵינָה בְּתוֹךְ הַמַּחֲנֶה²⁹.

במונחי משל הבן והאב, בשיאו מתאר הספר בן שגדל, נפרד מהוריו, נשא אישה ובנה לו בית. בשלב זה הוריו נמצאים במקום 'גבוה' יותר, צרובים עמוק בליבו, משמשים מקור להשראה, ולצד זאת אינם מנהלים את חייו. הרבה שיקול דעת יש לו, מרחב ליצירה אשר תביא לידי ביטוי את שלמד

²⁸ עובדה מעניינת היא שבעצם קיומן של שתי הרשויות משוקע במידה רבה עומק סיפור השותפות שבין הורים לבין ילדיהם. רשות של ילדים הנוכחת לצידה של רשות הורים. ההורים כבעלים משפטיים, כמי שקובע במידה רבה את החוקים ולצד זאת, ילדים האחראים בפועל על מה שיתרחש בחללו של החדר - ביצירה פיזית ורוחנית. שתי רשויות אלו רוקמות יחדיו חיים של משפחה.

²⁹ מבט מרחוק על שני החומשים, מפגיש את הלומד עם סיפור השיתוף וסיפור השכינות שבין א-להים לבין בני עמו.

בתקופת חיים זו - 'על פי ה' יִחַנּוּ וְעַל פִּי ה' יִסְעוּ' - איש מהעם אינו יודע מה עומד להיות מחר בבקר. ייתכן שיישארו במקומם, ייתכן שייסעו, וכך בכל יום ויום. אין מרחב של תכנון, אין בגרות וגם לא אחריות. סוג של טירונות המפגישה חייל עם המושג 'צבא', עם ערכו ועם המצוינות הנדרשת בו. חייל מכיר את יכולותיו הגבוהות, את כישוריו כשלצידם משמעת והתמסרות - לאשר יידרש.

המקום - 'במדבר', מקום התייחדות של א-להים עם בני עמו, מקום התייחדות העם עם עצמו, מקום בו שכינות לא-להים ומשבירים גדולים משמשים בו גם יחד.

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשע"ד *

* עורך: חננאל רוס *

* *

* בית המדרש הווירטואלי *

* מיסודו של *

* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* לביטול רישום לשיעור: *

* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *

* *